

# АМИР ТЕМУР ТИМСОЛИ – ХОРИЖДАГИ ЎЗБЕКЛАР ТАЛҚИНИДА

ҲАЙИТОВ Ш.А. – БухДУ, жаҳон  
тарихи ва тарихшунослик кафедраси  
доценти, т.ф.н.

Соҳибқирон Амир Темур шахсияти, унинг серқирра фаолияти ва темурийлар давлати тарихи туганмас, долзарб ҳамда қизиқарли тадқиқотлар қаторига киради. Буюк саркарда салкам етти асрдан буён ўзидан кейинги авлодлар учун озодлик ва мустақиллик, журъат ва жасорат, фахр ва ғурур туйғуси бўлиб келмоқда.

Амир Темур нафақат миллатнинг ғуруригина эмас, қолаверса дунёдаги буюк шахслар орасида ҳам ўз ўрни ва бекиёс мавқга эга.

Чор Россияси мустамлакаси (1867–1917 йй) ҳамда совет мустабид тузуми йилларида (1917–1991 йй) ноинсоний сиёсат, миллий камситиш, зўравонлик, таъқиқ ва тазйиқлар туфайли миллатдошларимизнинг анча қисми хорижга муҳожирликка кетишга мажбур бўлди.

Муҳожир ўзбекларга дунёнинг турли мамлакатларида яшаш, тирикчилик қилиш осон кечмади. Уларнинг кўплари чегара постларида, адоғи кўринмайдиган табиати ва шароити ноқулай йўлларда, чет эллардаги оғир аҳвол каби омиллар туфайли бевақт ўлим топдилар. Хорижда ўз ҳаётини сақлаб қолган ўзбеклар Амир Темур сингари иродаси мустаҳкам, қатъиятли, ўз мақсади йўлида қийинчиликларга доимо тайёр тура оладиган буюк миллатдошларимиздан маънавий мадад олдилар.

Улар улуғ инсон Амир Темур номини ўзлари билан хорижнинг Гарб ва Шарқ дунёсидаги ўнлаб мамлакатларга олиб бордилар. Ўзбеклар маҳалла-

махалла бўлиб яшаётган кўчаларга Амир Темур номи берилди. АҚШнинг Нью – Йорк шаҳридаги ўзбек кўчаларидан бири «Амир Темур» деб аталади<sup>1</sup>.

Туркистон мустақиллиги учун курашларда фаол иштирок этган кўрбошилардан бири Шермухаммадбек (1893 – 1970) ўз умрининг 47 йилини хорижда (Афғонистон ва Туркия Республикаси) яшади. Унинг чет элда таваллуд топган фарзандлари ҳозир АҚШ ва Туркияда истиқомат қиладилар. Саркарданинг авлодлари маълумотича суҳбатлардан бирида Шермухаммадбек Туркистондаги истиқлолчилик ҳаракатини таърифлаб: «Бу ҳаракат умумтуркистон истиқлоли учун юзага келган ҳақиқий миллатчиларнинг ҳаракатидир. Бу ҳаракат Темур, Улуғбек, Навоийларнинг юртини Москов ҳукмронлигидан халос этиш демакдир» - каби фикрларни билдирган. Амир Темурдаги бекиёс Ватанпарварлик туйғуси озодлик учун курашчиларнинг кийинги авлодларига кўчган десак хато бўлмайди. Шермухаммадбек «бизнинг қаъбамиз Ватан!» деб айтганида, ўғли Давронбекка васият қила туриб: «Ватанимни озод ва мустақил кунини кўриш менга насиб этмаса керак...қўлимга қурол олиб, ҳеч нарсадан қўрқмай жанг қилдим, кези келганда битта – яримта ўқ менга тегиб ўлдиришидан ҳам қўрқмаганман, бу тўғрисида ҳеч вақт ўйламадим ҳам. Мен фақат юртим ва юртдошларимнинг озодлигини ўйладим ва курашиб жанг қилдим. Мен бутун борлиғимни шунга бағишладим, сени ҳам шундай иш тутишликка васият қиламан...»<sup>2</sup> каби фикрларни билдирганида ундаги темуроно хислат ва характер кўзга ташланади.

Муҳожир Туркистонликларнинг зиёли вакиллари «Амир Темур» мавзусида ўз илмий изланишларида, китоб ва хотираномаларида, бадий ижодларида алоҳида эътибор қаратдилар. Бошқирд миллати вакили бўлсада, Туркистон озодлиги учун курашларга раҳнамолик қилган. Ушбу минтақа тарихига оид 400 га яқин асарлар яратган Аҳмад Закий Валидий Тўғон (1890–1970 йй) темуршунослик соҳасида 30 дан ортиқ китоблар ёзди.

---

<sup>1</sup> ЎзРМДА, Р – 2822 – ф, 1 – р, 28 – х, 103 – бет

<sup>2</sup> Қаранг. Мавлон Шукурзода. Америкалик ўзбеклар. Т.:Фан; 20007. 244 – 245 бет

1914 йилдаёқ унинг «Турк ва тотор тарихи», «Амир Темурнинг аскарӣй фаолияти» китоблари чоп этилганди.<sup>3</sup> А.З.В.Тўғоннинг Туркия Республикасидаги Истанбул университети «Умумтурк тарихи» кафедрасида мудирлик қилган даврида чоп этилган «Темур ва унинг ўғиллари», «Темурнинг 1395 йилда Украина ва шимолий Кавказдаги юришлари», «XIX асрдан ҳозирга қадар бўлган мустамлака даврида Осиё тарихи» каби китобларида Амир Темур шахси ва фаолияти ўзининг ҳақиқий тарихий баҳосини олди.

Олим Амир Темур ва темурийлар даври тарихига, Туркистон ўтимишига бағишланган ҳар бир асарида салмоқли саҳифалар ажратган. Жумладан унинг «Умумтурк тарихига кириш», «Қуръон ва турклар» номли йирик тадқиқотларда, «Мир Алишер» рисоласида Амир Темур ва темурийларнинг илм – фан ва жаҳон маънавияти ривожига қўшган бекиёс ҳиссаси тарихий далиллар орқали ёритилган. Туркия Республикасида муҳожирликда яшаган Аҳмад Яссавий авлодларидан Шаҳобиддин Яссавий 1984 йилда Истамбулда ўзининг 173 саҳифали «Туркистон аччиқ ҳақиқатлари»номли китобини чиқарди. Мазкур китобнинг бошланиш қисмида Туркистондан чиққан 20 та буюк шахснинг қиёфаси ва улар ҳақида қисқача маълумот бериб ўтилади. Бу тўғрида муаллиф: «Китобимизнинг бош саҳифаларида турк буюклари ва машҳур сиймолардан бугунги ва келажакдаги турк насли учун ўтмишдаги боболар биродарлик, ғайрат, шижоат, бирлик ва илм дунёсида қилган буюк хизматларини мухтасар шаклида хотирлаб бу саҳифалардан ўрин бериб яхшироқ эслатмоқни лозим кўрдим»<sup>4</sup> - деб ёзади.

Ш.Яссавий китобининг 20 саҳифаси Соҳибқирон Амир Темурга бағишланган. Амир Темур қиёфаси акс эттирилган ҳамда унинг қисқача ҳаёт йўли ва фаолияти баён қилинган. Муаллиф: «Амир Темур давлат арбоби, маданият ҳомийси ва ҳимоячиси, тарихга молик буюк инсон бўлишга тегиш»<sup>5</sup> - деб қайд қилади.

---

<sup>3</sup> Амир Темурнинг миллий давлатчилик сиёсати: тарих ва ҳозирги замон; Т.:2006, 61 - бет

<sup>4</sup> Шаҳобиддин Яссавий «Туркистон аччиқ ҳақиқатлари» Истамбул; 1984 (араб имлосида, эски ўзбек адабий тилида); Б. 5 .

<sup>5</sup> Шаҳобиддин Яссавий «Туркистон аччиқ ҳақиқатлари» Истамбул; 1984, Б. 20

Амир Темур ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ маълумотларни хорижда яшаган муҳожирлардан Саид Мубашширхон Сулаймон ўғли Косонийнинг икки томлик «Ўрта Осиё тарихи» китобидан, Обод Шох Пурийнинг «Туркистон», Ўроз Муҳаммад Саромийнинг «Туркистон ўтмишда» каби асарларидан олиш мумкин.

1922 йилнинг баҳорида (22 март) Мустафо Камолнинг «Анкара муваққат ҳукумати»ни расмий суръатда таниш, ўзаро муносабатлар ўрнатиш учун Бухоро Халқ Совет Республикаси вакиллари Маҳмуд Назар ва Маҳмуд Ражаблар Анкарага келишди. Улар М.Камолга ҳурмат рамзи сифатида бир қатор совға – саломлар билан бирга Амир Темур замонида кўчирилган Қуръони Каримнинг нодир нусхаларидан бирини Туркияга олиб боришган<sup>6</sup>. Туркия мустақиллиги тақдири ҳал бўлаётган ўша таҳликали даврда озодлик учун курашаётган «Турклар отаси»га руҳий мадад бўлиши мақсади учун шундай йўл тутилганди. Муҳожир ўзбекларнинг хорижда чоп этилган «Янги Туркистон» («Йени Туркистон» – 1927 – 1934 йй), «Ёш Туркистон» (1929 – 1939 йй), «Миллий Туркистон» (1942 – 1975 йй) каби журналларда ўнлаб тарихий, бадиий асарлар чоп этилиб, уларда ҳам Амир Темур шахсига оид ва истиқлол учун курашиш тимсоли сифатида қайта – қайта мурожаат қилишган.

«Ёш Туркистон» журналида 1930 йилнинг октябрида чоп этилган шоир Элтарининг «Туркистон кўрбошилари!» шеърида юртнинг эрки учун курашга бел боғлаган кўрбошлари «темурларимиз» деб олқишланади<sup>7</sup>. Муҳожир ўзбеклардан Хушнуд Абдулланинг «Эришайлик орзуларга», Эргаш Шермат Булоқбошининг «Эрта албат бизники» каби шеърларида ҳам Амир Темур номи озодлик учун курашда куч – қувват ва ирода ато этувчи бўлиши мадҳ этилади.

Фикримиз интиҳосида қуйидаги хулосаларга келинди.

- Совет мустабид тузуми йилларида бизда Амир Темур «босқинчи», «зулмкор», «қонхўр» деб асоссиз таҳқирланиб келинган бир даврда

<sup>6</sup> Бухоро хайъати Мустафо Камол пошо ҳузурида «Бухоро ахбори», 77 – сон, 1922 йил, 4 апрел (араб имлосида)

<sup>7</sup> Элтар «Туркистон кўрбошилари!» (Ёш Туркистон, 1930 йил октябр 11 – сон, 24 – бет, араб имлосида)

хориждаги ўзбек зиёлилари ушбу шахсни миллатпарвар буюк саркарда, озодлик учун курашга улуғ даҳо сифатида ардоқлашган.

- Амир Темур ва темурийлар даври тарихига оид муҳожири ўзбеклар илмий ҳамда бадиий соҳада бир қатор асарлар яратдиларки, уларнинг айримларини Ўзбекистондаги нашрларда чоп эттириш “темурунослик” ривожига хизмат қилган бўларди.
- Чет эл ўзбекларининг матбуот органлари тарихини мукаммал ўрганиш, улардаги Амир Темур ва темурийлар даври тарихига оид маълумотларни тўплаш ҳам ижобий натижалар берди.